

АДВЕРБИАЛНИТЕ СИНТАКТИЧНИ КОМПЛЕКСИ КАТО СРЕДСТВО ЗА
ИЗРАЗЯВАНЕ НА ЛОКАЛНА ОРИЕНТАЦИЯ В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ
/Върху материал от българския и полския език/

Така наречените адвербиални синтактични комплекси досега не са били обект на специално изучаване, макар и да не са останали незабелязани в лингвистичната литература /ср. Ю. Д. Апресян¹, А. К. Фьодоров²/. Особено активно разработват тази проблема чешките лингвисти В. Шилауер³, Й. Хрбачек⁴, Й. Штепан⁵ и др.

Адвербиалните синтактични комплекси представляват съчетание от два, по-рядко от три и повече компоненти. Техни елементи са обикновено наречия и предложно-именни съчетания, които са комбинирани по различен начин.

Й. Хрбачек⁶ например отделя компоненти, принадлежащи към един и същи разред - от типа *dale pod podlahou, na nádrazí v hale* - които: а/ не зависят един от друг, б/ не се намират в съчинителна връзка, в/ отнасят се към едно и също синтактично равнище и г/ са свързани помежду си детерминативно. Тези характеристики засягат формалната страна на отношенията между компонентите на комплекса.

Първият опит да класифицира тези синтактични единици в посока от тяхната дълбочинна, семантична структура към повърхнинната като към една от възможните реализации на дадена дълбочинна структура, принадлежи на Й. Штепан. Той сравнява значенията на адвербиалните синтактични комплекси с т.нар. молекулярни значения, които представляват комбинация от атомни значения. В съответствие с това в зависимост от местоположението на атомните компоненти вътре в комплекса молекулярните значения могат да бъдат два понятиелни вида: разширяващи се и стесняващи се.⁷ На тази база Й. Штепан разграничава четири групи пространствени молекулярни значения на комплексите:

А/ Първото пространствено понятие е по-широко, второто - по-тясно;

Б/ Първото пространствено понятие е по-тясно, второто - по-широко;

В/ Релативно пространствено понятие се съчетава с конкретно;

Г/ Съчетават се еднакви по величина /обем/ пространствени понятия.

Опитът да се приложи тази класификация към материал от разговорната реч в два славянски езика - български и полски - даде следните резултати:

В количествено отношение резултатите в двата езика се оказват до голяма степен сходни. От изследваните 89 български и 101 полски контекстни единици, съдържащи адвербиални синтактични единици, най-многобройни са примерите с комплекси от типа В/. Първият и вторият тип комплекси се срещат често и в двата езика, а четвъртият тип е най-слабо представен по честотност. Това се вижда от следните таблици:

Адвербиални синтактични комплекси в български език

Група	Брой	Процент	Група	Брой	Процент
А/	20	22,47%	В/	44	49,44%
Б/	20	22,47%	Г/	5	5,62%

Адвербиални синтактични комплекси в полски език

Група	Брой	Процент	Група	Брой	Процент
А/	8	7,92%	В/	85	84,16%
Б/	5	4,95%	Г/	3	2,97%

За да може да се проследи йерархичността в значенията на компонентите на разглежданите комплекси, ще илюстрираме всяка от четирите групи, които отдели Й. Штепан, с примери от двата езика:

А/ 1. И големи прозорци има/ светли помещения като във
Шумен във библиотеката/ даже още по-светли//

2. Е тя така некаже/ от едната страна потно/ от друга-
та - на рамото и на единия ръкав само//

1. Słuchaj/ jest sklep Bladom na Alejach Krasińskiego między
ulicą Smoleńską a tą księgarnią muzyczną wiesz / znasz PwM//

2. We Własie koło naszej bazy wiesz / rozrabiali tam przy ho-
telu//

Б/ 1. Снокиня имаше пред църквата/ "Ли Кръстител" в Песе-
бър//

2. И са спали в колата на митингата там//

1. Na rawce w RFN^{-ie} to krzyszałam ja/ i trenerzy//

2. Zostawiłam go na podłodze w windzie//

Б/ 1. Е-е/ дето беше седнал там в ъгъла/ срещу мен този//

2. Как така ще седи там на ъгъла на купето/ чета си
книжката и не му обръщам на него внимание//

1. Sa/ tutaj na tej głównej ulicy, co chodziliśmy//

2. Widziałas go// Stał tam pod filarami, coś pił//

Г/ 1. Аз слезнах на "Витошка"/ ходих там магазина/ на ъгъ-
ла където е/ при кино "Витоша"/ ходих до "Пирин"/ и двата бяха
затворени//

2. Освен това ми казаха, че/ правят/ такова нещо пред
"Кристал"/ в градинката пред "Кристал"//

1. Z walutnej wyznaczone koło "Bełazysu"//

2. A mnie boli tu gdzieś w środku// -

Както се вижда от примерите, компонентите на комплексите се намират помежду си в отношение на уточняващо към уточнявано, въпреки че липсват каквито и да било показатели за формална зависимост между тях. Самият факт, че те са налице в разговорната реч свидетелствува за необходимостта от тази информация, която се предава чрез тях, т.е. за невъзможността да се конкретизира достатъчно ясно нужното пространствено отношение имплицитно. Присъственото на адвербиалните синтактични комплекси в системата на разговорната реч, където се съблюдава принципът за икономия на изразни средства, представлява според нас още едно съществено основание за разглеждането на тези съчетания като единни цялости, носещи необходимия за сполучлива комуникация минимум информация.

Известни съмнения по отношение на това твърдение могат да възникнат само относно примерите от третата група. Както беше отбелязано, в нея попадат комплексите, състоящи се от релативно или неопределено и конкретно пространствено понятие. От гледна точка на характеристиките за разговорната реч принципи за икономия на средства за изразяване първото от тези понятия би трябвало да се смята за излишно. В действителност обаче комплексите именно от този тип

се оказват най-честотни за разговорната реч и на двата разглеждани езика.

Първият компонент на тези комплекси представлява най-честото наречие /местоименно или обикновено/ или неопределително местоимение:

Напр.: 1. Но, доколкото разбрах, те слагат там на на различни места по колата / такива / електродчета //

2. Я звънни долу / в лабораторията / и попитай //

3. А да не е някъде в "Юлци" //

1. Dopiero tutaj pod drzwiami to się zorientowaliśmy.

2. Łatwiej byłoby ruszyć tam gdzieś w morzu //

3. Na piętrach nie / na dole, ten na dole koło liftu ma jakiś numer //

По своя морфологичен състав първите компоненти на разглеждания тип комплекси не съвпадат в българската и полската разговорна реч. В анализирания материал те са представени най-често от местоименното наречие там /31,82%/ и наречията горе и долу /общо 36,36%/ в български и от местоименните наречия там /32,94% и tutaj /заедно с употребите на краткият вариант tu - 37,65%/ в полски език. В останалите примери първите два компоненти на разглежданите комплекси са различни части на речта и даже комбинации от тях /двучлени/. По своята честотност обаче те са по-скоро единични случаи /с изключение на неопределителното местоимение някъде - в полски gdzieś, което е отбелязано в състава на адвербиални синтактични комплекси 5 пъти в българския и 5 пъти в полския материал/.

За да установим информационната натовареност на всеки от компонентите на един комплекс, можем да използваме следния лингвистичен експеримент: отстраняваме компонента-носител на конкретното пространствено значение и се опитваме да дешифрираме смисъла на обозначения от остатъка на комплекса локум. Това дава следните резултати:

а/ Смисълът се запазва само при наличие на обща аперцептивна база на събседниците или ако бъде конкретизиран със съответен жест или предходна реплика, напр.:

1. Тя си е там / във Италия / /не се обажда//

2. Аз съм му разписала на Я. за всичко, което се намира във лабораторията / горе //

1. Tam (w rzece) jest pełno tych krów//
2. Bardzo dobrze przygotował te lekcje/ i próbne, i kontrolne/ ja byłam tam (w szkole), widziałam to/ to mi się podobało, nie powiem, z tym, że on właśnie, tak jak mówię / brak przygotowania metodologicznego/ do tego//

б/ Смпълът е неясен, срв.:

1. Tam/ /в докладната по договор/ /смы писала Д. и И.//
2. Потърси го долу /при зъботехниците/ //
1. Е., стаа там(при dziesiątce)/Е./ przy dziesiątce//
2. Dojeżdżamy tutaj (koło kościoła)/ nic kompletnie nie widać/
tak straszliwa ulwa//

Примерите от типа б/ доказват още веднъж, че за да има минимум информативност, е необходимо да се конкретизира значението на първия компонент на комплекса. Освен това, както показва предоставеният за илюстрация материал, елементите на комплексите от третата група се разполагат като правило в посока от по-широко към по-тисно значение – срв. възможността да се конкретизират посочените по-горе примери с първи компонент ТАМ, ГОРЕ, ДОЛУ и там, tutaj по различен начин: напр. долу при зъботехниците би могло да бъде:

	в лабораторията
	в института
ДОЛУ	в работилницата
	в салона и т.д.

Тази тенденция се забелязва не само при локативните комплекси, но и в изказванията, съдържащи повече от един локатив и дори в случаите на обикновено уточняване, когато говорещият смята, че събеседникът не е дешифрирал /напълно или отчасти/ имплицитно заложената в изказването информация и затова я вербализира допълнително. Например:

1. - А вие къде щяхте да се местите?
- Ами от "Славейков" във "Толбухин" /от комплекс "Славейков" във комплекс "Толбухин"//
2. Тя тука нагоре/ живее/ след "Константин Величков"//
1. Tego nigdzie nie przeczytasz/ to co ci teraz powiedzialem/
nigdzie tego nie przeczytasz/ w oficjalnych środkach publikacji//

2. Ja pracowałem kiedyś w Bułgarii / jako ratownik w Słonecznym brzegu//

Посочените примери илюстрират веројатно и известна зависимост меѓу последователноста на компонентите в изказването и реда на тяхното оформяне в съзнанието на говорещия.

Според резултатите от лингвистичния експеримент адвербиалните синтактични комплекси, отнасящи се към третата група от класификацията на Степан, могат да се разпределят меѓу първата и втората група на същата класификация в зависимост от това, каква позиција заема релативният компонент. В повечето случаи той предхожда конкретизирания елемент на комплекса, т.е. обемът на понятието се стеснява и комплексът трябва да се отнесе към първата група. В постпозиция релативният компонент е регистриран в анализирания материал само веднџ в полски и четири пъти в български език. Тези единични употреби би хте могли да отнесем към втората група комплекси от класификацията на Степан.

Посочените количествени данни още веднџ потвърждават отбелязаната вече тенденция за конкретизиране на локалната ориентация на смислово равнище от по-общо към по-частно значение. Тази тенденция вероятно отразява някакъв скрит механизъм на речево поведение. В случая няма противоречие с принципа за икономия на умствени и физически усилия при предаването на максимум информация в разговорната реч. Тук става дума за следното: говорещият експлицира обобщено в началото на изказването дадено пространствено отнoшение и след това постепенно го уточнява, ограничава, прецизира дотогава, докато предаваната информация се окаже достатъчна за адресата и в същото време удовлетворява адресанта.

При съпоставката на адвербиалните пространствени комплекси в българската и полската разговорна реч правят впечатление две особености на полските единици от този тип, които не присъствуват в българския материал.

Първата от тях е дистантното разположение на двата компонента на комплекса. Меѓу тях е възможна появата на различни чести на речта, най-често - глаголи. Напр.:

1. No/ już pomyśla/ ale w tej chwili widzę, że one tu leżą/ bo je dziś również przepisywałem i one sobie tu leżą na jej biurku//

2. Z tym że ja/ znowu może/ inaczej tobie to/ spróbuję wyjaśnić, zupełnie prościej, bo tu widzę w podręczniku jest/ jakby / nie naj-
lepiej//

Подобно разположение на компонентите на адвербиалните пространствени комплекси може да се смята за характерно явление в полския език, тъй като честотността им е сравнително висока - 22% от всички анализирани комплекси. Поимкога между двата компонента се разполага доста голяма част от изказването. Срв.:

Tam jest jeszcze jedna popiołka przy telewizorze//

Подобни рамкови конструкции не са изключени при употребата на адвербиални пространствени комплекси в българската разговорна реч. В нея обаче тяхната фреквентност е значително по-ниска - само 5,6% в изследвания от нас материал.

Различното засяга не само честотността, но и морфологичния състав на полските и българските адвербиални пространствени комплекси, чийто компоненти се разделят и образуват рамка. При полските единици от този тип се забелязва известна закономерност - първият елемент на рамката представлява местоименно наречие / tam, tutaj или tu / в 86,36% от случаите. За съответните български комплекси такава закономерност не може да бъде установена. В малкото регистрирани адвербиални пространствени комплекси с дистантно разположение на компонентите наречието са различни по вид / тука, там, горе, долу, тука нагоре /.

Другата особеност на полските адвербиални пространствени комплекси е наличието на една комбинация в ролята на първи, релативен компонент. Тя се състои от предлога u и лично или възвратно местоимение в Р.п. Срв.:

1. Nie, ja to potraktowałem jako/ jako dodatkową informację, bo na temat/ dudnienia u was w ogóle w podręczniku/ nic nie ma//

2. To jest to tak ci mówięm nadajnik i odbiornik/ każdy ma odbiornik u siebie w mózgu / ale nadajnika do tej pory nikt nie znalazł//

В изследвания материал тези комплекси представляват 12% от всички полски комплекси. Някои от тях са клиширани: напр. u siebie w domu и неговите варианти u mnie// u siebie// u nas... w domu; u siebie w pracy u siebie// u was... w pracy, други отразяват една особеност на полската разговорна реч, на кол-

то отговаря в българската разговорна реч друг формален модел - притежателно местоимение вместо предложно-местоименно съчетание, срв.:

No to u mnie w szkole były lepsze numery/ był facet, który/ to był całym takim bohaterem znanym w całym mieście o sumie//

А в нашто училище имаше по-готини номера...//

Отбелязаните особености на полските адвербиални пространствени комплекси са по-скоро подробности от съпоставката им с българските им еквиваленти. Главното, което води към по-сериозни обобщения в случая, е в сходството между сравняваните единици и по-точно в следните констатации:

I. Адвербиалните пространствени комплекси са налше в разговорната реч на два славянски езика, т.е. съществуват дори при наличие на принципа за икономия на изразни средства и на допълнителни невербални начини за предаване на информация /мигика, жест/. Това представлява още едно основание тези съчетания да бъдат разглеждани като единни цялости - носители на минимум информация, необходима за осъществяването на сполучлива комуникация.

II. Получените количествени данни набелязват тенденция към конкретизиране на локалната ориентация на смислово равнище в посока от по-общо към по-частно. Тази тенденция отразява всъщност процеса на мислене на говорещия и скрития механизъм на речевото поведение. Явно това е не само универсална на разговорната реч, но също и иконизъм, т.е. първичност на идентифицирането на предмета в съзнанието на човека и вторичност на назоваването на този предмет.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ю. Д. Апресян, Экспериментальное исследование семантики русского глагола, М., 1967, с. 159 и следв.
2. А. К. Фьодоров, Выражение членов предложения синтаксически нечленимыми словосочетаниями. - В: Ученые записки Калининского государственного университета, Серия филологическая, Калинин, 1963, Т. 30, с. 18.
3. V. Šmilauer, Novočeská skladba, Praha, 1969.
4. J. Hrbáček, Pokus o výklad přístavkového vstahu, Slovo a slovesnost, 1972, No. 3, s. 223-228.
5. J. Štěpán, K složeným příslovecným určení prostoru a času, Slovo a slovesnost, 1969, No. 1, s. 10-14.
6. J. Hrbáček
7. J. Štěpán